

Відгук

офіційного опонента на рукопис дисертації

Мальця Олександра Омеляновича

«Міжнародні ліві об'єднання у першій третині XX століття:

організаційна структура, напрями діяльності»,

поданої на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за

спеціальністю **07.00.02 – всесвітня історія**

В сучасних умовах політизації українського суспільства виникає природна потреба переосмислення історії суспільно-політичних рухів, зокрема і лівих міжнародних об'єднань. Проголошені ними принципи соціальної справедливості, рівності і свободи викликали прихильність багатьох людей. Однак радянський досвід, коли національна свобода, права людини, соціальна справедливість були лише декоративною завісою, за якою здійснювались нищення національного суверенітету, вчиняли репресії радянські каральні органи, породив негативне ставлення до лівої політичної ідеї в українському суспільстві. Переоцінка діяльності міжнародних лівих рухів, розуміння їх внутрішньої специфіки, причин ідеологічних розколів сприятиме глибшому вивченню історії XX століття.

Важливість дослідження зумовлена потребою нового узагальненого погляду на проблеми розвитку міжнародного лівого руху через залучення та критичне висвітлення раніше недоступних архівних матеріалів.

Актуальність обраної теми увиразнюється також необхідністю об'єктивного висвітлення українського питання у діяльності міжнародних лівих об'єднань.

Позитивної оцінки заслуговує концептуальна схема дисертації. Автор системно аналізує етапи, специфіку, структуру, організаційні принципи, напрями діяльності II Інтернаціоналу, Комуністичного Інтернаціоналу, Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу.

Реалізації задумів дисертанта сприяє продумана, чітка структура роботи, яка складається із вступу, семи розділів, поділених на параграфи, висновків, списку використаних джерел. Така побудова дисертації дала можливість розглянути широке коло проблем, які потребували детального історичного аналізу.

У вступі обґрунтовано актуальність, наукову новизну, з'ясовано предмет та об'єкт дослідження, сформульовано його мету і завдання, окреслено хронологічні межі, наведено дані щодо наукової апробації, показано практичне значення одержаних результатів, прослідковано його зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Наголосимо, що дисертаційне дослідження виконане в рамках науково-дослідної теми відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України «Західноукраїнські землі в контексті націєтворчих процесів у Центрально-східній Європі (XIX – початку XXI ст.). (номер державної реєстрації 0117U008233).

У першому розділі *«Історіографія і джерела»* Олександр Омелянович Малець проаналізував історичні праці та джерела дослідження. У першому підрозділі автор розділив історіографію проблеми за хронологічним принципом на кілька періодів: праці, підготовлені напередодні та у роки Першої світової війни; дослідження міжвоєнного періоду; повоєнна історіографія; праці закордонних та українських вчених кінця XX –початку XXI століття. О. Малець доречно зауважив, що у перший період більшість робіт носила оглядовий, а подекуди пропагандистський характер, у другий та третій – переважали апологетичні оцінки Комуністичного Інтернаціоналу, відстоювались, за невеликими винятками, традиційні радянські ідеологеми. Автор приходить до висновку, що вся організаційна діяльність Комінтерну в радянській літературі розглядалася «як успішна і побудована на науковій основі» (с. 29).

Новий етап в історіографії, що розпочався з 90-років XX ст. характеризувався переосмисленням існуючих доробків із цієї проблематики,

освоєння істориками пластів джерел, виробленням і впровадженням новітніх підходів до оцінки лівих рухів. У першій половині 1990-х рр. був опублікований передусім масив нових робіт російських дослідників, а також зроблено спробу переглянути уже існуючі підходи. Зокрема автор аналізує праці В. Шишкіна, Ф. Фірсова та ін.

Водночас вважаємо, що збірники документів, незважаючи на супроводжуючі коментарі російських дослідників, все ж варто було б віднести до джерельної бази дисертаційного дослідження (с. 38, 40, 41, 42). Хотілося б ширшого висвітлення праць західних дослідників, які займають у роботі два абзаци – один на с. 43, другий, присвячений працям польських дослідників, на с. 46, а також глибшого аналізу доробків сучасних українських вчених.

Достатньою є джерельна база роботи, проаналізована у другому підрозділі першого розділу. До наукового обігу вперше було залучено широке коло нових документів. Чимало архівних й оприлюднених матеріалів отримали нове бачення, були проаналізовані під новим кутом зору.

Джерела автор поділив на декілька груп: офіційні документи міжнародних організацій, їхні статuti; матеріали міжнародних конференцій, з'їздів, конгресів; документи політичних партій, які входили до складу міжнародних лівих об'єднань; праці партійних лідерів та ідеологів; періодичні видання; епістолярна спадщина (спогади, щоденники). Позитивним є використання дослідником електронного архіву Комуністичного Інтернаціоналу, та відкритого у 2004 р. міжнародного архівного проекту – «Електронний архів Комінтерну» (ЕАК), база даних якого безперервно поповнюється. Хоча, як зазначає О. Малець, залишається невелика частина архіву Комінтерну, яка не розсекречена, тому є недоступною для дослідників. Посутню роль у написанні роботи склали стенографічні звіти, протоколи конгресів і пленумів Комуністичного Інтернаціоналу та низка інших документів.

Важливо, що в ряді випадків автор по-новому прочитує джерела, вже залучені до наукового обігу, робить власні висновки.

Характеристика діяльності і структури міжнародних лівих об'єднань у дисертаційній роботі зроблена на основі аналізу документів, що зберігаються у зарубіжних та вітчизняних архівах. У дисертації використано матеріали з фондів: Російський державний архів соціально-політичної історії (РГАСПИ) (47 справ, які походять із 7 фондів), Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN) (22 справи із 5 фондів), Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України) (5 справ із 2 фондів), Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДІАЛ України) (22 справи із 6 фондів), Державний архів Львівської області (16 справ із 3 фондів). Загалом для написання дисертаційного дослідження було використано документи 5 архівів, 17 фондів, 112 справ, що засвідчує значну евристично-пошукову роботу, проведену Олександром Омеляновичем у зарубіжних та вітчизняних архівних установах. Загальний список джерел та літератури, на основі яких написана дисертація, складає 920 позицій.

Для розробки концепції, положень та висновків дисертації автор у другому розділі визначив термінологічний апарат, що є важливим елементом наукового аналізу, а також різні методи дослідження, як загальнонаукові, так і спеціальні. Певне застереження викликає віднесення методу типологічного аналізу до виключно історичних методів. Зауважимо, що у написанні першого параграфу цього розділу роботи непропорційно широко розглянуто типологізацію соціалістичних рухів у Східній Галичині.

Загалом можна стверджувати, що різноманітна історіографічна та джерельна база, вміле визначення і застосування методології дослідження дозволило автору розглянути широке коло проблем і забезпечило належну наукову новизну дослідження.

У третьому розділі роботи *«Другий Інтернаціонал у роки Першої світової війни»* розкрито компоненти розвитку міжнародного соціалістичного руху напередодні Першої світової війни, коли першість у

формуванні політики міжнародного лівого руху відігравали німецькі соціалісти, доведено, що серед діячів II Інтернаціоналу не було узгодженого ставлення до багатьох політичних подій, а в умовах початку військових дій набувала все більшої актуальності проблема підтримки власних урядів.

У підрозділі 3.2. *«Організаційні та ідейно-політичні зміни у міжнародному робітничому русі»* висвітлено вплив воєнних дій часу Першої світової війни у Європі на діяльність політичних партій соціалістичного спектру. Аналізуючи рішення конференцій в Зімервальді і Кенталі, дослідник приходить до думки, що навколо російських більшовиків, очолюваних В. Леніним, вперше почало формуватися об'єднання революційних груп з різних країн, їхня позиція і радикалізація мас міцніла в міру невдоволення населення через затяжну війну (с. 99).

Автор доводить, що незалежно від проголошених інтернаціональних гасел, серед більшості соціалістів перемогло прагнення захищати власну країну перед уявною / реальною зовнішньою загрозою. Розкол у міжнародному соціалістичному русі його лідери намагалися подолати через проведення різного роду конференцій та зустрічей.

У підрозділі 3.3. аналізується ставлення II Інтернаціоналу до революційних подій у Росії. Дослідник, висвітлюючи трансформацію поглядів лідерів європейської соціал-демократії, наголошує, що спочатку вони вважали здобуття влади більшовиками позитивним явищем в історії міжнародного лівого руху, а після початку репресій звинувачували їх у руйнації «бюрократичної держави і капіталістичного виробництва», протестували проти переходу влади шляхом революції, відкидали непарламентські засоби боротьби, виступали за розбудову системи парламентської демократії. Цікавими для сьогодення виглядають проаналізовані дисертантом судження К. Каутського, О. Бауера (с. 111-112, 115), а також полеміка із згаданими лідерами європейської соціал-демократії Р. Люксембург, К. Лібкнехта, К. Реннера, М. Адлера та ін. щодо проблем революції і диктатури пролетаріату в Росії.

У четвертому розділі роботи *«Розколи у Другому інтернаціоналі»* проаналізовано ідеологічні особливості Комуністичного (Третього) Інтернаціоналу, створеного за ініціативою російських більшовиків. Автор достатньо уваги надає висвітленню політичних дискусій у середовищі так званих «правих» та «центристів», які не взяли участь у роботі Комінтерну, а також характеризує ідеологічні суперечності між учасниками відновленого II Інтернаціоналу («праві») та створеного в 1921 р. Віденського 2½ Інтернаціоналу.

У підрозділі 4.1. розглянуто передумови створення та початки функціонування Комуністичного Інтернаціоналу. Дослідник, використовуючи джерельний матеріал, підкреслює, що Комінтерн наполягав на боротьбі за диктатуру пролетаріату та реалізації «світової революції», а ті соціалістичні партії, які відмовились від цього, трактувалися як «вороги пролетаріату».

Аналізуючи різне ставлення європейських соціал-демократів до Комінтерну, автор причинно пов'язує його з розколом у міжнародному соціалістичному русі та, послуговуючись джерельним матеріалом, доводить, що політична самоідентифікація соціалістів залежала від специфіки суспільно-політичного розвитку тієї чи іншої країни.

Звертає увагу дисертант також на затверджену учасниками Другого конгресу Комінтерну «21 умову» вступу до організації (с. 130-131) та дискусії навколо них, що призшило поляризацію міжнародного соціалістичного руху.

У підрозділі 4.2. *«Дискусії щодо ідеологічної платформи об'єднаних лівих (небільшовицьких) партій»* простежено діяльність тих представників міжнародного лівого руху, що не увійшли до Комінтерну. Олександр Малець зосередив увагу та процесах відновлення II Інтернаціоналу та утворення «центристами» Віденського 2½ Інтернаціоналу. Вартісним, на нашу думку, є порівняння основних програмних документів II Інтернаціоналу-лондонського, Комінтерну та Віденського 2½ Інтернаціоналу (с. 153-154).

У третьому параграфі четвертого розділу характеризуються обставини утворення Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу (СРІ) у 1923 р., зацентовано увагу на опрацюванні загальної соціал-реформістської платформи. Головний акцент зроблено на прихильному ставленні представників «правих» і «центристських» течій до Ліги Націй та міжнародного законодавства, яке орієнтувало населення не на революцію, а на реформи шляхом співпраці з урядами (с. 158). Врешті, як зазначає автор, утворення СРІ спричинило остаточне розмежування між комуністичним і соціал-демократичним напрямками у міжнародному лівому русі.

У п'ятому розділі дисертаційного дослідження автор зосередився на характеристиці напрямів роботи Комінтерну. У першому параграфі аналізується його організаційна діяльність, виокремлено етапи становлення структури, особливості формування, завдання Виконавчого Комітету Комуністичного Інтернаціоналу, інших органів. У другому підрозділі виділено сюжети про вплив російських комуністів на політику Комінтерну, простежено його взаємозв'язки з внутрішньополітичною ситуацією у ВКП(б), розробку тактики «єдиного фронту». Врешті, як стверджує автор, програма «більшовизації» полягала у посиленні контролю ВКП(б) над Комінтерном (с. 201), а за перші десять років його існування лідери більшовицької Росії зробили чимало для того, щоб перетворити Комінтерн на зручний інструмент ведення власної пропаганди (с. 203). Ідеологічні зміни в політиці Комінтерну на зламі 1920–1930-х рр. та напередодні Другої світової війни простежено у третьому підрозділі п'ятого розділу, де наголошено на повному підпорядкуванні цієї міжнародної організації СРСР.

У шостому розділі Олександр Омелянович аналізує «*Структуру та ідеологічні принципи Робітничого Соціалістичного Інтернаціоналу*», роблячи основний наголос на організаційному функціонуванні (підрозділ 6.1.) та загостренні взаємин з Комінтерном (підрозділ 6.2.). Цілком слушним вважаємо висновок, зроблений дисертантом про те, що навіть поява нових впливових ідеологічних течій у Європі, зокрема фашизму та націонал-

соціалізму, не змогла бодай теоретично об'єднати обидві ліві міжнародні організації (с. 254).

Цікавим є авторське трактування місця і ролі українського питання в діяльності Комінтерну і СРІ, яке знаходимо у сьомому розділі дисертації. У параграфі 7.1 висвітлено «Українське питання у діяльності Комінтерну», зацентовано увагу на організаційному оформленні перших комуністичних гуртків, утворенні КПСГ (КПЗУ), форм її взаємовідносин із КРПП (с. 291-292), причин і наслідків розколів КПЗУ.

Параграф 7.2. «Українські партії у СРІ» присвячено діяльності УСРП, що в 1931 р. була прийнята до СРІ, і виступала проти будь-яких переговорів із Комінтерном. Однак, через невирішеність українського питання УСРП фактично вийшла із СРІ, обравши стратегію «орієнтації на власні сили» (с. 316), оскільки мала своє бачення розвитку міжнародних відносин.

На основі узагальнення матеріалів, викладених у докторській дисертації, О. Малець логічно обґрунтував *висновки* дослідження (с. 331-340), які вважаємо аргументованими та такими, що цілком відповідають концепції роботи.

Опрацювання тексту дисертаційного дослідження переконує у тому, що його автор провів значну пошукову й аналітичну роботу, синтезував і узагальнив чималий масив інформації. Результати наукового пошуку пройшли належну апробацію на міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференціях. Основні наукові здобутки по темі дисертаційного дослідження викладено у трьох монографіях, 21 статті у наукових фахових виданнях (з них 7 – у міжнародних виданнях) та 18 статтях, які додатково відображають результати роботи.

В авторефераті дисертації послідовно висвітлено зміст дисертації, що забезпечило ідентичність основних положень, висновків і пропозицій дисертаційної роботи і автореферату. За формою подання матеріалу він чітко й логічно структурований, містить всі необхідні атрибути і складові елементи.

Все вище сказане дає підставу зробити висновок, що у дисертаційному дослідженні Олександра Омеляновича Мальця всебічно проаналізовано організаційну структуру та напрями діяльності міжнародних лівих об'єднань у першій третині XX століття. Мета і завдання роботи досягнуті, а її результати мають суттєве теоретичне і практичне значення.

Не применшуючи заслуг автора у розкритті теми, наголосимо на окремих рекомендаціях та зауваженнях:

Вважаємо, що обґрунтування хронологічних меж не узгоджується ні з темою роботи, ні з хронологічними рамками підрозділу 3.1. («Соціалістичний рух напередодні війни»). На нашу думку, нижню хронологічну межу варто співвіднести із початком XX століття, а верхню хронологічну межу позначити 1943 р. – часом розпуску Комінтерну.

Поза увагою дослідника залишилося утворення і діяльність Четвертого Інтернаціоналу, міжнародної комуністичної організації, що базувалася на теоретико-ідеологічній спадщині Льва Троцького і була започаткована у 1938 р. у Франції.

Не знайшли висвітлення у роботі також інші міжнародні організації, які були складовими секціями досліджуваних об'єднань, зокрема: Комуністичний Інтернаціонал Молоді, Червоний інтернаціонал профспілок, Амстердамський інтернаціонал профспілок та ін. Автор не пояснює такої вибіркості, що викликає зауваження до назви роботи: «Міжнародні ліві об'єднання у першій третині XX століття: організаційна структура, напрями діяльності».

Думаємо, що дисертація виграла б, якби дослідник більш ширше прослідкував вплив Великого терору на роботу і діячів Комінтерну, зокрема розпуск польської секції, переслідування діячів та заборону КПЗУ.

У тексті дисертаційної роботи і автореферату зустрічаються помилки: загальний відділ ЦК КПРС чомусь став «спільним відділом» (с. 32 тексту дисертації); вживання запровадженої у 1952 р. аббревіатури КПРС (с. 5 автореферату), виходить за хронологічні межі дисертації; описки: есерівці

(с. 14 автореферату) замість есери; на с. 7 автореферату російський дослідник названий К. Шириня, а на с. 8 – К. Шариня, хоча згідно перекладу з російської прізвище мало б писатися як К. Ширіня; один раз автор вживає скорочення СРІ, яке розшифровує у переліку умовних скорочень, іншим разом – РСІ. Важко погодитися, що збірник, опублікований у 1998 році «недавно вийшов» (с. 42) та ін.

Однак, вказані зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Олександра Омеляновича Мальця «Міжнародні ліві об'єднання у першій третині ХХ століття: організаційна структура, напрями діяльності», і можуть розглядатися як побажання на перспективу подальшої роботи.

Викладене вище дає підстави стверджувати, що опонована дисертація є комплексним, самостійним дослідженням, що має теоретичне і практичне значення, відповідає вимогам п. 11, 12, 13 постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор Олександр Омелянович Малець заслуговує присвоєння наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія в галузі знань – 03 Гуманітарні науки.

Офіційний опонент

доктор історичних наук, доцент,

професор кафедри історії України

Рівненського державного гуманітарного університету.....Р.П. Давидюк

